

הסיכום ממערכי השיעור לפרק שירת ביאליק – הניתוח והסיכום בהמשך השיר.

כתב וערך: המורה אלי פררה

***זְרִיתִי לְרוּחַ אֲנַחְתִּי / חיים נחמן ביאליק** (זְרִיתִי – פיזרתי; כמו "להשפירי")

***זְרִיתִי לְרוּחַ אֲנַחְתִּי**

וַיְרִיחַ הַחֹל דְּמַעַת עֵינַי;

הָרוּחַ! אִם תִּמְצָא אֶת-אָחִי

אָמַר-לוֹ – *אֹד עֲשֵׂן הַגָּנִי.

(אֹד – גזיר עץ עשן, יש בו עדיין אש, אך לא נשרף לגמרי)

אָמַר-לוֹ: בִּי נִבַע מְקוֹר אוֹרָה –

וַיִּיבֶשׂ *נְטָפִים נְטָפִים;

(*נְטָפִים – טיפות; רסיסי מים נוזלים)

בְּלִבִּי שְׁלֵהֲבַת יְקָדָה –

(*רְשָׁפִים – גחלים; ניצוצות)

וַתִּדְעַן *רְשָׁפִים רְשָׁפִים.

וַעֲתָה מַעֲיָנִי כְמוֹ פָּצַע:

(*שׁוֹתֶת – זב; ניגר; נשפך; נוזל)

רַק *שׁוֹתֶת וּמְטַפֵּטֵף לְפַעֲמַיִם;

וּלְבָבִי עוֹד יַעֲשֵׂן בְּמִסְתָּר

מְגוֹלָל בְּאֶפֶר וּבְדָמַיִם –

ניתוח השיר וסיכמו:

השיר שלפנינו מסווג כשיר ארס-פואטי. כשהנושא המרכזי בו הוא: ביטוי מוחשי לכאב הדובר בגלל ההתמעטות ודילול יצירתו השירית. זו הולכת ומתייבשת כי אין מי מאחיו שקולט אותה. היצירה השירית של ביאליק כאן מתוארת כזו שמתייבשת אט, אט והוא עצמו, המשורר הופך ל"אוד עֲשֵׂן" וכל זה בגלל שאינה מתקבלת על ידי "אחיו" הקוראים.

כדרכו בקודש של ביאליק, גם בהתייחסו אל כלל הקוראים, הוא משתמש באותה סינקדוכה של פנייה אל האחד הבודד כמייצג את הכלל: "אָחִי" במקום אחי. פעמיים פונה הדובר אל הרוח בפניית-ציווי: "אָמַר-לוֹ" – לאחיו: אחי במובן של אח ללאום. אין כאן פניה לאח אישי-ביולוגי-משפחתי, אלא פניה לכלל הקוראים העבריים-יהודיים המעיינים בשירתו. דוברי אותה שפה, לאום, היסטוריה, דת ואמונה. זהו שיר ארס-פואטי בעיקר מפני שההתייחסות כאן היא כפולה: גם עוסקת בשירתו וגם מתייחסת לקהל קוראיו של המשורר. התייחסות לשירה מתוארת כמקור אורה, אבל היא נדמית ככזו שמתייבשת נטפים, נטפים ודועכת רשפים, רשפים, אף שלבו היא "שְׁלֵהֲבַת יְקָדָה".

בשיר שלושה בתים מאורגנים היטב מחורזים וסימטריים, בעלי משקל מקצב ברור, אלא שבבית האחרון יש מפנה מסוים, כדרכו בקודש של ביאליק, הוא שוב עושה מהפך בשיר. בשני הבתים הראשונים יש התייחסות לאח, לקורא, ואילו בבית האחרון הפנייה והתיאור הוא למעיין-השירה שלו שהוא כמו פצע שותת ומטפטף לפעמים... מקור המעיין אינו זורם ונובע במלוא הכוח והיצירה, אלא "יַעֲשֵׂן בְּמִסְתָּר": ביטוי של תמונה ציורית מטאפורית שביסודה *אוכסימורון. (*אוכסימורון: ראה בספר במונחים לספרות בעמ' 203) כי לא ניתן להסתיר עשן. העשן, כל עשן, עולה השמיימה ונראה לעין, אי אפשר להסתיר אותו או לחנוק עשן. ועל כן הכוונה שהעשן הולך ונמוג ומדלל והוא מתואר כמי ש"מְגוֹלָל בְּאֶפֶר וּבְדָמַיִם".

שני מוטיבים מרכזיים בסיטואציה הזאת של תיאור השירה והוא עצמו בבית האחרון – האש והמים. זוהי תקבולת ניגודית ואוכסימורונית מבחינת הטבע. **המעין** שותת ומטפטף והאש דועכת ומעשנת והוא מגולל באפר.

ציורי לשון בהם משתמש הדובר לבטא יחסו לשירתו אופייניים לשירת ביאליק: השירה כמו מעיין מים חיים או כשלהבת אש, שהמוקד שלהם ומקורם פנימי בלב המשורר. השירה מתוארת באמצעות מטונימיות כדמעה וכאנחה, שכן היא ביטוי לכאב פנימי. תהליך התייבשות של שירתו מתוארת כמצב של התמעטות, של התייבשות. מעיין האור יבש "ונותרו טיפות". מקור האש כבה ונותרו גיצים. הלב, כמקור השירה. כמוהו כפצע מדמם כואב או פֶרשפי-מדורה, גצי-אש מדורה דועכת והולכת להיכבות.

כמו בשירו של ר' שלמה אבן גבירול ("מליצתי בדאגתי" – שם המליצה-השירה נדחפת כמו ששמתחתו נהדפת ע"י האנחה) כך עושה ביאליק הקבלה בין אנחתו לשירתו. היצירה השירית שלו נזרית לכל רוח. אין מי מבין אחיו שיקבלנה ויבין אותה. הוא זורה לרוח את אנחתו ומספיג את החול בדמעו. אנחתו נזרית לרוח, כלומר, לאבדון. גם דמעותיו הנספגות בחול הולכות לאיבוד, כי לא ניתן לשחזר קיבולת מים שנספגו בחול. קיצורו של דבר, בתיאור ובביטוי ציורי מטפורי אומר המשורר בפשטות, שאין קהל לשירתו ואין מי שיקולט את שירתו-אנחתו ומשַׁמֵר אותה. הסיטואציה הקונקרטית (המוחשית) היא כמובן הפניה אל הרוח וממנה אל אחיו. הוא פונה אליה בתקווה שתיקלט ע"י אחד מאחיו. אלא ששליחת המסר על כנפי הרוח כמוה כשליחתה לאבדון גם. יש כאן דבר והיפוכו, מעין, שוב *אוכסימורון של מטאפורה. אם הוא פונה לרוח, שהרי הפנייה לרוח יגרום שהיא תפזר את המסר שלו לאחיו אבל גם לכל-רוח, כלומר המסר לא יגיע אל אחיו, אז למה הוא פונה לרוח דווקא? אולי הפירוש כאן לרוח-האדם המצויה באחיו? אפשרי.

מוטיבים בשיר זה, כהרבה מוטיבים המופיעים תכופות בשירת ביאליק, גם כאן המוטיב החוזר על עצמו היא מוטיב הדמעה. היא ביטוי פנימי לכאב. הדמעה, שראינו את תפקידה בשיר "ואם ישאל המלאך" זו שהשתקעה בקרן הפז, מופיעה גם פה. מוטיב בולט נוסף בשיר הוא ההתייחסות לארבעת יסודות היקום עפ"י המדע הקדום: **אש (שְׁלֵהֶבֶת) רוח מים (מַעֲיִנִי) ואדמה (חול)**. יש לשים לב לאפשרויות של פירוש הצמידים של יסוסודת אלה מצד אחד הם יכולים להשלים זה את זה ומנגד לסתור זה את זה וליצור אוקסימורונים מפתיעים:

האדמה (החול) והמים (מַעֲיִנִי) משלימים זה את זה יען כי המים מרוויים את האדמה, כדברי השיר. כך גם האש (שְׁלֵהֶבֶת) והרוח. הרוח מלבה את האש וגורמת לה להתפשט ולבעור. אולם אם נחליף את הצמידים הם יהפכו למנוגדים, לאוקסימורונים; המים והאש יהיו מנוגדים, כי המים מכבים את האש. האדמה והרוח יהיה גם מנוגדים, כי האדמה היא יסוד יציב ועומד קבוע לעד, בעוד שהרוח מפוזרת ונזרית לכול כיוון ואינה יציבה. כלומר אם שירתו תתקבל על ידי "אחיו" הם, שירתו והקורא, ישלימו זה את זה, נלא, הם יהיו מנוגדים ומכאן אכזבתו של המשורר ונבין גם השורות האחרונות של השיר: "וּלְבָבִי עוֹד יַעֲשֶׂן בְּמִסְתָּר, מְגוֹלָל בְּאֶפֶר וּבְכַמִּים –

מוטיב נוסף החוזר בשירת ביאליק, מוטיב הניצוץ והאור, המופיעים בשירים. כמו בשיר לבדי, אך בצורה בולטת יותר בשיר "לא זכיתי באור מן ההפקר". גם הוא שיר ארס-פואטי של ביאליק. הניצוץ והאור מסמלים את היסוד הפנימי, האישי. הייחודי של המשורר.

ההקבלה והקונוטציה משיר זה לשיר "לא זכיתי באור מן ההפקר" מגיעה לדרגת תקבולות גבוהה בעיקר בבית האחרון. גם שם, יש פניה לקוראים; שבאור אשם השיר יתעלם והוא, המשורר, את הבערה ישלם בדמו ובחלבו. ואילו כאן לבבו "עוד יֵעֲשֶׂן בְּמִסְתָּר מְגוֹלָל בְּאֶפֶר וּבְדָמִים" – שוב אותה קונוטציה מסֵדֶר הקורבנות. שירו עוד מגולל במסתור אמנם אבל באפר ובדמים... הוא ממשיך "לשלם" את הבערה בדמים. שם אש-היצירה היא בערה, כאן היא עשן העולה במסתור.

דרכי העיצוב בשיר:

- א. שני בתים העוסקים בו ובשירתו ובבית השלישי – שיר מתהפך; התיאור למקור מעיין-שירתו שותת ומטפטף לפעמים, ולבו יעשן במסתור באפר ובדמים – ארמוז לסדר הקורבנות במקרא.
- ב. תיאור הדרגתי של שירתו; בתחילה היא מקור אורה, אולם בשל אי קבלתה ע"י אחיו היא מתייבשת והולכת נטפים, נטפים.
- ד. שילוב אוכסימורוני בין האש והמים לתיאור הדילול וההתייבשות של שירתו. גם בו יש אותה תקבולת ניגודית בין האש והמים: הוא מצד אחד מרווה את החול בדמעותיו (מים) ומצד שני הוא גם אוד עשן, המגולל באפר ובדמים.
- ה. ארבעת יסודות של היקום: האש המים האדמה והרוח, שבצמדים נכונים יוצרים השלמה ותיאום, ובהחלפת הצמדים יוצרים ניגוד ואוקסימורונים.